

گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی

• ژماره (61) • 2024 •

سەرۆکی ئەكادیمیای كوردی و خاوهن ئیمتیازی گۆڤار

حهههسه عید حهههن

سهرنوسهر:

پ.د. كاروان عومهر قادر

به پێوه بهری نووسین:

د. په خشان فههمی فهرحو

دهستهی نووسهران:

- پ.د. قهیس کاکل توفیق

- پ.د. موحسین ئەحمەد عومەر

- پ.د. بهختیار سه جادی

- پ.د. فههاد قادر کهریم

- پ.ی.د. عهبدلواحید ئیدریس شهریف

- پ.ی.د. نهوزاد ئەحمەد ئەسود

- د. لهزگین عهبدولپه حمان ئەحمەد

دهستهی پراویژکاران:-

- پ.د. میشیل لیزه نیبیرگ

- پ.د. مارتن فان برونسن

- پ.د. جهلیلی جهلیل

- پ.د. سالح ئاکین

- پ.د. جهغهه شێخولئیسلامی

- پ.د. عهبدولپه حمان ئەداک

- پ.د. هاشم ئەحمەدزاده

مه دره سه یا قوبه هان ل سه درده می میری به هدینان

سولتان حسین وهلی ١٥٣٣-١٥٧٣

(قه کۆلینه کا میژوووی)

پ.ه.د. فه ره اد محه ممه د ئه حمه د

م. هیرش که مال یاسین

کولیزا زانستین مرۆقاییه تی _ پشکا میژوو

کولیزا زانستین مرۆقاییه تی _ پشکا میژوو

زانکۆیا دهۆک

زانکۆیا دهۆک

farhad.ahmed@uod.ac

Hersh.k.rekani@gmail.com

پوخته:

دناف میژووویا کوردی یا نوی دا، هژماره کا میرگه هیین کوردی یین ناقدار په یدابووینه، ژ وان ژی میرگه ها ئامیدی یان به هدینان ژی ئیک ژ ناقدارترین میرگه هیین کوردی یه یا کو بو ماوه یی نیزیکی ٦ سه ده یان ل ده قه را به هدینان حوکمداری کری، هژماره کا میرین زانا و خودان زانین د قوناغین جودا جودا دا لی په یدابووینه، شوون تیلین وان د بواری گرنگیدانا ب زانین و زانست و بواری و رهوشه نبیری دا دیارن، ب تاییه تی رۆل و گرنگیدانا وان ب ئافا کرنا ناغه ندین زانستی ئانکو مه دره سه یین ئایینی ودانانا په رتوو کخانه یان و به رده سترن و وه قف کرنا ده ستنقیسان بو سه یدا و شاگردان. ئه ف قه کۆلینه هه وه له کا رژه ل سه ر وان بزاقین زانستی و رهوشه نبیری. نه خاسمه ده رباره ی مه دره سه یا قوبه هان ل سه درده می میری میرگه ها به هدینان سولتان حسین وهلی ئه وی حوکمداری یا وی دناقه را سالین (١٥٣٣-١٥٧٣ ز) بخو قه دگریت و سه درده می وی لایه نی رهوشه نبیری گه شه کرن بخو قه دیتی، قه کۆلینی پالپشتی ل سه ر کۆمه کا ژیدهر و لیقه گهر و قه کۆلینین ب زمانی کوردی و عه ره بی و عوسمانی و به لگه نامه یین عوسمانی و وان ده ستنقیسان کریه یین زانایین کورد ل دویف خو دا هیلایین، و قه کۆلین ژ ده رازینکه کی ل دور میرگه ها به هدینان بیکده ییت و هه ره سا دوو ته وه ران بخو قه دگریت، ئه و ژی: ته وه ری ئیکی: کورتیه ک ژ ژینه نیگارا میر (سولتان حسین وهلی) (١٥٣٣-١٥٧٣)، و ته وه ری دووی: گرنگیدانا سولتان حسین وهلی ب ناغه ندین زانستی، نه خاسمه مه دره سه یا قوبه هان وه ک نمونه.

په یقین سه ره کی: میرگه ها به هدینان، سولتان حسین وهلی، قوبه هان، به لگه نامه و ده ستنقیس.

دهستپێك:

دناف لاپهڕین میژوو یا میرگههین کوردی دا ل سهردهمی عوسمانی، ئانکو میژوو یا کوردی یا نوو دا، هژماره کا میرین پێشهنگ و نافدار هه بووینه کو گرنگیه کا باش ب ئافه دانکرن و نووژه نکرنا ئافه ندین زانستی (مه دره سه یین ئایینی) دایه، ژ وان ژێ ئیک ژ نافدارترین میرین میرگه ها به هدینان (سولتان حسین بهگ) ه ئه وێ ب سولتان حسین وه لی به رنیاس و بو ماوه یێ چل سالان دناقه را (١٥٧٣_١٥٧٣) هوکمداری ل میرگه هئ کړی، و گرنگترین و نافدارترین کارێ وی د بیاقی پووته دان ب مه دره سه و ئافه ندین زانستی. دامه زرانندن و نووژه نکرنا مه دره سه یا قوبه هان بوویه. له ورا ئه ف ئافه ندا زانستی بوویه هیقین و نقشکی قی ئه کۆلینئ.

ئه گهرئ هه لباژارتنا قی مژارئ ئه وه، کو هه تا نوکه ئه و بابه تین ل سه ر مه دره سه یا قوبه هان هاتینه نفیسین، به هرا پتیا وان به حسنی میژوو یا وی یا سه دئ ١٩ و ٢٠ ز کرینه، له ورا ئه ف ئه کۆلینه یا ته رخان کریه ب گرنگیدان ب سه دئ ١٦ ژ میژوو یا مه دره سه یا نافبری، کو سه رده می ده ستپیک و زیرین یی قی مه دره سه یین یه.

گرنگی قی ئه کۆلینئ د هندئ دایه کو پالپشتی ل سه ر ژیده ر و به لگه نامه و ده ستنفیسین په سه ن هاتیه کرن، دگه ل پیزانین و راسته کرن و شروقه یین سه ر راستکرئ.

ژ پرسگریک و ئاسته نگین ئه و بوویه، به هرا پتیا ده ستنفیسین مه دره سه یا قوبه هان نه ل به رده ستن، له ورا وه ک پیدفی ب دروستی مفا ژ مژارین وان نه هاتیه دیتن.

ئه ف ئه کۆلینه ژ کورتیه کا میژوو یی یا میرگه ها به هدینان پیکه هیت، پاشی دوو ته وه ران سه ره کی بخوفه دگریت، د ته وه رئ ئیکئ دا به حسنی کورتیه ک ژ ژینه نیگارا سولتان حسین وه لی هاتیه کرن، و د ته وه رئ دووی دا ب تیر و ته سه لی ل سه ر مه دره سه یا قوبه هان ژ میژوو یا وی و ژ وان وه قفین بو مه دره سه یین ژ لایئ میری نافبری ئه بو په رتوو کخانه یا وی هاتینه پشکیشکرن، دیسا دیار کرنا هژماره کا ژ وان په رتوو ک و گوتارین ل دوو مه دره سه یا قوبه هان یین هه تا نوکه هاتینه چاپکرن و به لافکرن.

هه ره وه سا ل دووماهیئ ژێ هژماره کا نمونه یان ژ وینه و به لگه نامه و ده ستنفیسین په یوه ندی ب سه رده می سولتان

حسین وه لی و مه دره سه یا قوبه هان ئه هه ی وه ک پاشکو هاتینه دانان.

میرگه ها ئامیدئ (به هدینان):

میرگه ها ئامیدئ (به هدینان) ئیک ژ گرنگترین و نافدارترین میرگه هین کوردی بوویه ئه و ل ده فه را هه کاری یا باشور (باشورئ کوردستانئ)، ل نیفا دووی ژ سه دئ ١٣ هاتیه دامه زرانندن، (ابن العبري، ١٩٩١: ٣٤١) ؛ (العمری، ٢٠١٠: ٢٠٥).

ده رباره ی سنووړین وی دگه ل میرگه هین کوردی یین ده وره به ر ژێ، ژ لایئ باشووړئ روژه لاتئ ئه رووبارئ زئ یی مه زن تخویبئ دناقه را میرگه ها به هدینان و سوړان دا بوو، و ژ لایئ باکووړئ روژه لاتئ ئه ژێ سنووړئ دناقه را میرگه ها به هدینان و میرگه ه و ده فه را شه مدینان دا بوو، ژ لایئ باکووړی ژێ هه فسنوور بوو دگه ل میرگه ها هه کاری (جوله میړگ) و زنجیرا چیا یین ئوره مارئ کو ب چیا یین تیارئ نافدارن و ژ لایئ روژئافا و باکووړئ روژئافا ئه ژێ میرگه ها بوٹان بوو، ژ لایئ روژئافا ده فه را پشخابووړ (فیشخابووړ) و رووبارئ هیزل و پاشی رووبارئ دیجه سنووړئ سروشتی یی دناقه را هه ر دوو میرگه هین کوردی یین (به هدینان) و جزیری (بوٹان) دا بوو، (ئامیدی، ٢٠٠٠: ٢٤).

سه باره ت دامه زرانندا قی میرگه هئ ژێ گه له ک بوچوون و ئه گهران و میژوو یین جودا جودا دیار کرینه^(١) به لی یا ژ هه میان بنه جه تر ئه وه ئه ف میرگه هه فه دگه ریته فه بو نیفا دووی ژ سه دئ (١٣)، چونکی نافئ ئیکه م میرئ کورد هاتی ل پشتی کهفتنا ده وله تا عه ببا سی کو ده سته لاتداری ل ئامیدئ کړی نافئ وی میر ئه بو به کر بوویه، ئه وئ ل سالا ١٢٨١ ز ل سه ر ده ستئ مه غولان هاتیه کوشتن. (ابن العبري، المصدر السابق: ٣٤١) ؛ (العمری، المصدر السابق: ٢٠٥)، میری نافبری دبیته میرئ ئیکه مین کو به ره ننگاری مه غوولان بووی و خو ملکه چ نه کړی، له ورا نافبری دبیته که سی ده ستپیکئ یی دامه زرانندا میرگه ها ئامیدئ (هه کاری یا باشور / به هدینان)، هه ژێ یه بیژین دژیده رین سه رده مین ئیسلامی دا ده فه ر دگه ل (وه لاتئ هه کاری، چیا یین هه کاری، هه ریمما جزیری، چیا یین کوردان) ده اته نیاسین، ئانکو به ری نافئ ده فه رئ

بخو قه دیت، و نیمچه میرگهها (بهرواری بالا) ژى کو بنگههئى وئى كهلا هرورئى بوو ئیخسته سهر ب میرگههئى قه و دگهل قئى چهئدى ژى دانپیدان ب زنجیرا مالباتا وان یا كهفن یا حوكمدار ژى كر، ئانكو مالباتا میرین وئى ههر هیلانه ل سهر دهستههلاتدارین، و دبهردهوامیا بهرفرههكرنا میرگههئى دا ل ماوهیهكئى ژ سهدهئى (٩مش/ ١٥ز) ئى دهقهرا (نپروه) ژى یا ههفسنوور دگهل(بهرواری بالا) حوكمئى زنجیرا وان یا سهريخو ب دووماهيك ئینا، و دهقهرا (مزوورى بالا) ژى ل روژههلاتا (زیئ مهزن) ئیخسته سهر ب میرگههئى قه، و ب قئى چهئدى میرگههئى شیا سهروهیا خو بیخسته ل سهر ههمی دهقهريئن دهووربهريئن خو ژلايئى باكورى قه، (رؤوف، ٢٠٠٩: ٨).

ههروهسا میرى میرگههئى سولتان (حهسهن بهگ) شیابوو ل سالا (٩١٦مش/ ١٥١٠ ز) (كهلا دهوك) ئى ژى ژ دهستى (داسنى) یا بینتهدهر، و ئهف چهئده ژى كو پشتى شیاى ل سهر كهلا (دهوك) ئى زال ببی و میرگهها (داسن) ژى ژنافبهت و پاشى (شیخان) ژى كو سهر ب میرگهها (داسن) قه بوویه ئیخسته سهر ب میرگهها ئامیدئى قه، دیسا شیايه ئاكرئى ژى بیخسته ژیر دهستههلاتداریا میرگهها خو. (بهدلیسى، ٢٠٠٧: ١٧٠؛ العباسي، ١٩٦٩: ٥٣؛ المايي، ١٩٩٩: ١٢٠؛ رؤوف، ٢٠١١: ٣٨٤).

زاخو ژى ل نیفا دوئی ژ سهدهئى (١٦ز) ژ دهستى (سندیان) هاتبوو دهري و كهفتبوو ژیر دهستى مالباتا میرین میرگهها ئامیدئى (بههدینان) قه و ئیدی سنوورئى میرگههئى گهلهك بهرفرههبوو، و میرین فان دهقهران ههر ژلايئى میرى ئامیدین قه دهاتنه دهستنیشانكرن، ئهقجا چ ژ كهسهكئى مالباتئى بخو بیت یان كهسهكئى دیتر بیت بهلى ههر ل دووف رازههئى یا یا میرى میرگههئى. ههروهكى د بهلگهنامهیهكا عوسمانى یا سالا ١٥٦٠ دا هاتى ل وی دهمی برائى سولتان حسین وهلى (خان نهحمهه كورئى سولتان حهسن) میرى زاخو بوویه، ههر دوو عهشیرهتین سندی و سلیفانهی گلهی ژ رهفتارین میرى نافبرى کرینه. (گولى _ الجوادى، ٢٠١٩: ٨٤).

دهربارهى سنورئى میرگههئى ژلايئى باشورئى روژنافافه ل سهردهمئى سولتان حسین وهلى ههتا دهقرا دیر مهقلووب چوو بوو، ههروهكى دبهلگهنامهیی عوسمانى دا نهخاسمه

بیته بههدینان دهقهر ب (وهلاتئى ههكارى) دهاته نیاسین، ئانكو دشیین بیژین (ههكارى یا كهفن/ ههكارى یا باشوور) پایتهختا وئى كهلا (ئامیدئى) بوو، و (ههكارى یا باكوور) ژى میرگهها ههكارى لئى هاتبوو دامهزراندن و پایتهختا وئى (جولهمیرگ) ئى بوو، گرؤفه ژى ل سهر قئى چهئدى ل سالا ١٢٩٣ز میر عهلائهددین نهبولحهسن عهلى ههكارى میرى (ههكارى یا باشوور ئانكو بههدینان / ئامیدئى) بوو، ههروهك میژوونقیسى مهملووكى (ابن عبدالظاهر) ل دور قئى چهئدى دیژیت: ((میر عهلائهددین نهبولحهسن عهلى ههكارى ل ههیشا رهبعولئهوهول ٦٩١مش [شوبات ١٢٩٢ز] كهسهك بناقئى شیخ عهبدولحهمید هنارتبوو ل دهف نائیئى سولتائى مهملووكى"مهلك نهلهشرف خهلیل" (١٢٦٧_١٢٩٣ز) ل باژیرئى دیمهشقئى))، (ابن عبدالظاهر، مخطوطة: ٩٢_٩٨)، ئهف میرگههه ههتا سالا ١٨٤٢ یا بهردهوام بوو تاكوو ل سالا نافبرى ژلايئى دهولهتا عوسمانى قه هاتیه ژناقبرن و ئیسماعیل پاشایى دووى (١٨٣٦_١٨٤٢ز) دووماهيك میرى میرگههئى بوویه. (پىكانى: ٢٠١٩، ٦٤١).

میرگهها بههدینان د بهرفرههبووتین بهردهوام دا بوو، زوربهیا وان ل سهردهمئى میرى بههدینان یى نافدار میر حهسن بهگ كورئى سهیغهددین (سئقدین) (٨٧٠_٩٤٠مش / ١٤٦٥_١٥٣٣ز) بووینه ئهوى دیته بابئى سولتان حسین وهلى، ئهو ژى دهمئى دهولهتا (ئاق قوینلوو) یا تورکمان قیای و بزافكرى ئامیدئى داگیر بكهت و حوكمئى میر (حهسهن بهگ) بیخیت، سهركردهكئى وان بناقئى (سلیمان بهگ بیژن ئوغلى) سهركردایهتیا لهشكهرهكئى كر بو ئهرد و وهلاتئى ئامیدئى (میرگهها ئامیدئى) و ههر دوو كهلهپن سهر ب وئى قه (ئاكرئى و شوش) داگیركرن و ئامیدئى ژى بو ماوى سئ ههیشان دورپیچ كر، بهلى ل قیرئى رولئى هیژین مللى یین پشتهفان بو میرگههئى بهرچاف بوو یا كو عهشیرهتان نوونهراتى دكر ئهو ژى دهمئى هیژشكریه لهشكهرى داگیركهره و زیاتین مهزن گههاندینه وان، لهوما دورپیچ شكاند و یین ژ لهشكهرى پاراستى و قورتال ژى بووین خو قهكیشان و رهقین، و ئهف روودانه ژى ل سالا (٨٧٥مش/ ١٤٧٠ز) بوو، (رؤوف، ٢٠٠٩: ٨).

پشتى قئى سهركهفتنى میرگهها بههدینان پتر بهرفرههئى

نیشانین كه سایه تیا وی، ئه و ژى په سنا دیرۆك نقیسی كورد (شهره فغانی به دلیسی ١٥٤٣_ ١٦٠١ / ١٦٠٢ ز) یه كو ناهاتی یی هه فسه رده می وی بوویه، دپه رتووکا خو (شهره فنامه) یی دا ئه و ل ساالا ١٥٩٧ ز نقیسی ب قى رهنگی په سن و به حسى سولتان حسین وهلى كریه دبیزیت: ” مرۆڤه كى دیندار و موه قى و عوله ما و صوله حا په روه ر و ره عیه دۆست، مه زن و بچوكید وهلاتى ژ وى رازى و شاکرو له شكه رى ب عدل و دادبووی و ب وه جهه كى ئه حسن و صدق و صداقه ت و خه ده مات ئمور هه زه رت پادشاهی سه عى و جه د ته مام دكرین ب واسطه صدق و صداقه ت خزمه ت ل نك خوندكاری مومتاز و بهینه ل ئه قران، سه رفه رازبووی، هه تا جمله ئى ئومه رائید كوردستانى با وى مراجعه ت دكرین، ژ خه به را وى به رقه هه ركه ت نه دكرین، هه ر چى خصو صا كو ژ بووی ئه كرادان وه یا خود ماده به كى دنئ مه مالك عوسمانیه وه كو ئه وى ئفادا حضورا هه زه رت خوندكاری بكارا رهد نه دبوو...“، (به دلیسی، ٢٠٠٧: ١٧١؛ بایه زیدی، ده ستنقیس، ١٢٧٥ مش: ٤٦)، هه روه ك ل سه ر هه لانی قوبه یا گوړی سولتان حسین وهلى هاتیه نقیسین وه سا هاتیه دیار كرن ئه و ل هه یفا شه عبانا ٩٨١ مشه ختی چوو یه به ر دلۆڤانیا خودی. (روؤف - محمد أمين، ٢٠١١: ٣٩). ل دو یف به لگه نامه یه كا عوسمانی ل روژا ٢٤ شه عبانا ٩٨١ مش [١٨ / ١٢ / ١٥٧٣ ز] مری یه و كوړی وى قوباد به گ بوویه میری میرگه ها ئامیدی (به هدینان)، (دفتر مهمه رقم: ٢٥، حکم رقم: ٨٣: ١٠)، گومبه تا گوړی سولتان حسین دنا ف كه لا ئامیدی دایه ل گوړستانا میران كو دكه فیه ل باشوری روژه لاتا كه لى (ل نیزیك قوتابخانه یا قوباد یا سه ره تایی ژلا یى با كوری فه) و ب گوړستانا میران (سولتانیه) دهیته نیاسین، سولتان حسین وهلى ئه ف كوره ل پاش خو دا هیلاینه:

١_ قوباد به گ: ل ٢٥ ئه یلولا ١٥٦٣ ز ببوو میری سنجه قا سندی _ سلیفانی (زاخو)، و پشتی مرنا بابى خو (١٥٧٣ ز) بوو میری میرگه ها به هدینان ١٥٧٣_ ١٥٨٤ ز، ل ساالا ١٥٨٤ ز ل كه لا دهوكى ل سه ر ده ستى زه لامین عه شیره تا مزووریان هاته كوشتن. (بایه زیدی، ١٢٧٥ مش: ٤٧).

٢_ به هرام خان به گ: ل ساالا ١٥٧٢ نافی هه ر دوو باژیركین به عشیقه و به حزان كو هه ر دوو مه لبه ندین میرگه هین داسن

ده فته ر ته حریرا مووسل یا ساالا ١٥٤٠ دا هاتی ناحیا دیر مه قلوبوب كو بو ئیکه م جار ل ساالا ١٥٤٠ دنا ف ده فته ر ته حریرین مووسل دا هاتیه تو مار كرن، ل ساالا نافی باژیركى دیر مه قلوبوب ژ (٢٩) گوندان پیکدهات، ل ساالا ١٥٥٧ ژ (٢٥) گوندان و ل ساالا ١٥٧٥ ژ (١٧) گوندان پیکدهات، ریقه برنا فان گوندان ل ژیر حوكمداری یا میری ئامیدی سولتان حسین (وهلى) [بوو، پاشی ئانكو پشتی مرنا وى ئه ف ده فته ر بو كورین وى هاتینه ئاراسته كرن (Gunduz . ١٩٩٨ : ٤٠

د ده فته ر ته حریرا مووسل یا ساالا ١٥٢٣ دا نافی شیخان (شیخانا نوکه) وهك گونده كى سه ر ب كه سه كى داسنى فه بنافی شیخ هیدره هاتوو دیار كرن، به لى د ده فته ر ته حریرا ساالا ١٥٤٠ دا نافی فان ده فه ران (ده فه رین داسن) وهك ئه رده كى سه ر ب حوكمى میری ئامیدی فه هاتیه (Gunduz . ١٩٩٨ : ١٩١، چونكى به هانه یا سولتان حسین وه سا دیار كریه كو گوندی شیخان سه ر ناحیا (دیر مه قلوبوب) فهیه و ئه ف ناحیه ژى سه ر ب حكوومه تا به هدینان فهیه. ژ ئه فا بورى دیار دبیت كو سنورى میرگه ها به هدینان ژلا یى باشورى روژئا فاهه هه تا چیا یى مه قلوبوب و رووبارى دیجله چوو یه.

ته وه ری ئیکى:

_ كورتیه ك ژ زینه نیگارا میر (سولتان حسین وهلى) ئیک ژ مه زنتین و نافدارترین میرین میرگه ها به هدینانه كو سه رده می وى ب سه رده می زیرین دهیته نافكرن، نافی وى (سولتان حسین كورى سولتان هه سه ن به گ كورى میر سه یفه ددین (سیق دین) كورى میر محه ممه د كورى میر زهینه ددین كورى میر بهائهددین [ئیکى] كورى میر مجلى كورى میر علائهددین) ه، ل ساالا (٩٠٠ مش / ١٤٩٤ ز) ل ئامیدی ژ دایكبوویه. (عواد، ١٩٨٦: ١٧٥)، هه ر ل ئامیدی ل مه دره سه یین ئایینی خواندی یه و ل سه ر ده ستى زانایین نافدار فیری زانینی و په روه رده بوویه، ل دو یف شه جه ره یا زیوكیه شیخ پیر مه حموود زیوكى (به رگاره یی) ئیک ژ ماموستا و شیخین سولتان حسین وهلى بوویه، (الشمیدینی، ١٢١٠ هـ: ١١_ ١٢)، بو ماوه یى چل سالان دنا فیه را (١٥٣٣_ ١٥٧٣ ز) حوكمداری ل میرگه ها به هدینان كریه، باشتین دانه ناساندنا

و شېخان بوون هاتيه و ديار كويه ئه ڤه ده ڤه رين ل ژير
 حوكمداريا به هرام به گ كورپ سولتان حسين به گى (وهلى)
 (دفت مھمة رقم: ١٩، حكم رقم: ٤٣٨)، ل ٩ كانونا
 ١٥٧٤ز ب فھرمى ببوو ميرئ سنجھقا سندی _ سلیڤانی
 (زاخو). (دفت مھمة رقم: ٢٥، حكم رقم: ٢٨٩، ص ٢٨)، ههژى
 گوتئ يه كو ژ بلى كارئ سياسى و حوكمداريئ، قوباد به گى
 دهستهلى د بوارئ ئه ده بى ژى دا هه بوويه نه خاسمه ڤه هاندنا
 هه لبه ستان ب كوردى و فارسى، (كه شكول، ده ستنڤيس، ١١٤٣
 هـ)، ل ده ستپيكا هه لبه ستا ب زمانئ كوردى دا ديژيت:

د و نه سووناله ك ژ مه كر قه ند كه لامئ

شيرينه مه هئژ حه لقه ب وئ توحفه په يامئ

و ل دووماهين ديژيت:

دئ خه سف به بن سه به عيئ سه يياره حيجابى

ساقى كو د مه جلس ژ مه را پلته خه رامئ

(رېكائى، ٢٠٢٣: ٢٠٥).

ههروهسا كاتبئ وى ژى ئه حمه د كاتب (مهلا ئه حمه د كاتب)
 ژى هه لبه ست ڤه هاندينه و هه تا نوكه بتئ هه لبه سته كا وى
 ب كوردى هاتيه ديتن و به لافكرن، (پاشا، ده ستنڤيس، ١١٣١
 مش: ١٣٩) (٤).

٣_ روسته م به گ: به دليسى ژبلى ئينانا نافئ وى وهك ئيك ژ
 كورپ سولتان حسين وهلى، چ پيزانينئ ديتر ده رباره وى
 نه هاتينه به حس كرن، (الاكاسرى (البديسى)، ١٠٠٥ هـ: ٤٠)،
 به لئ نافئ وى د به لگه نامه بين عوسمانى دا هاتيه، بو نمونه
 ده مئ ل رؤژا ٩ كانونا دووئ ١٥٧٤ د فھرمانه كا فھرمى دا زاخو
 بو به هرام به گى وهك ده ربه گايه تيه كا ژ جورئ (زه عامه ت)
 به رامبه ر ١٤٠ هزار ئاچھيان هاتيه ئاراسته كرن، برايئ وى
 مير قوباد به گئ مابتېكرن د ڤى كارى دا كويه و داخواز ژ
 سولتانئ عوسمانى كويه كو زه عامه تا به هرام به گى ل سهر
 هژماره كا ژ برايئ وى، ئه و ژى هه ر ئيك ژ خان ئيسماعيل
 به گ و روسته م به گ و مامين وى مرادخان به گ و ميرزا به گ
 دابه ش بكه ت. (دفت مھمة رقم: ٢٥، أحكام: ٣٠٦-٣٠٩).

٤_ خان ئيسماعيل: هه روه كى دبه لگه نامه يه كا عوسمانى دا
 هاتيه يا ميژوويا وئ ڤه دگه ريت بو (١٧ رهمه زانا ٩٨١ مش _ ٩
 / ١٥٧٤ز). ئاماژه ب ئيسماعيل خان هاتيه دان و دياردكه ت

ل سهر داخوازا قوباد به گئ كورپ سولتان حسين سھنجھقا
 سندی سلیڤانه يان يا ژ برايئ وى به هرام به گئ ڤالا مايى كو
 ١٤٠ هزار ئاچھ زه عامه تا وئ هه بوو ژ ڤى زه عامه تئ ٥٠
 هزار ئاچھ بو ئيسماعيل به گئ كورپ سولتان حسين به يئنه
 ته رخانكرن. (دفت مھمة رقم: ٢٥، أحكام: ٣٠٦-٣٠٩).

٥_ سولتان ئه بو سه عید: به دليسى ژبلى ئينانا نافئ وى
 دگه ل نافين كورپ سولتان حسين وهلى، چ پيزانينئ ديتر
 ده رباره وى نه گوتينه. (الاكاسرى (البديسى)، ١٠٠٥ هـ: ٤٠)،

_ شه جهره يا زيوكيه ده رباره وى سولتان حسين وهلى:

شه جهره يا زيوكيه: ئيك ژ ده ستنڤيسين ميژوويى بين گرنه
 بو ميژوويا ده ڤه را به هدينان كو تيدا به حسئ زنجيرا ميرئ
 به هدينان و بين شه مزينان (هه كارى) و شېخين زيوكا (به رى
 كارئ) كو ديژنئ (زيوكا شېخان) ژى و بنه مالا ميرئ
 نيروه يان و زييار و چه ندين جه و نافين زانا و كه سايه تى و
 گوندين ده ڤه رى كويه، كو ب زمانئ عه ربه ي هاتيه نفيسين،
 نفيسه رى وئ نه هاتيه زانين و هه ر وه سا سالا نفيسينا
 ده ستپيكن ژى، به لئ ژبه ر كو نافئ مير سه بيدخان (١٥٨٥ _
 پشتى ١٦٢٠) نه ڤيئ (سولتان حسين وهلى ١٥٣٣_١٥٧٣ز) ژى
 تيدا هاتيه به حس كرن، له ورا ژ ڤى چه ندى ده يته زانين
 بو جارا ئيك ل سهرده مئ وى هاتيه ته نفيسين، ئانكو ئه ڤ
 ده ستنڤيسه بو جارا ئيك ل دووماهين سه دئ شازدئ و
 ل ده ستپيكن نيڤا ئيك ژ سه دئ هه ڤدى هاتيه نفيسين،
 پاشى بو جارا دووماهين هه تا نافئ مير ئيسماعيل پاشاين
 ئيكئ (١٧٦٨_١٧٩٨ز) هاتيه كو ل سالا ١٢١٠ امش (١٧٩٥ز)
 ل سهرده مئ ميرئ نافيرئ ژلايئ ته ها مه لا عوزير شه مدنى
 ڤه هاتيه نه سخ كرن، ئه ڤ ده ستنڤيسه بو جارا ئيك ل
 نيڤا دووئ ژ سه دئ شازدئ هاتيه نفيسين، و ژ به ر كو ل
 گوندى (زيوكا) به رى گارى هاتيه نفيسين له وما هه ر بناڤئ
 گوندى هاتيه نافكرن، ئه ڤ ده ستنڤيسه ژبلى جارا ئيكئ،
 دوو جارين دى ژى سهر ژ نوى هاتيه ڤه نفيسين ڤه و دگه ل
 هنده ك زيده يان، ئه و ژى ئيكه م جار ژلايئ زانا (مه لا
 محممه د باليسانى) ڤه ل نيڤا دووئ ژ سه دئ ١٨ ل گوندى
 (سپيندارئ/ به رى گارى) نفيسى بو، و جارا دووئ ژى ژلايئ
 زانا (ته ها كورپ مه لا عوزير شه مدنى) ل (١٣ ربيع الاول

فه دگريټ بو سالا (٧٧٦ مش / ١٣٧٤ز) نه و ژي پهرتووكا (كتاب فقهی) ”محمد بن مولانا شيخ آفدل بن احمد بن محمد بن علي البا... في بلدة العمادية... في المدرسة المسمى بالقضاء ٧٧٦ هـ“. (القرداغي، ٢٠١٤: ٤٦٣)، نانكو ٺهف مه دره سه يه بهري فٺ ميژوويي هه بوويه، گه روکٺي عوسماني ٺه وليا چه له بي ژي ل سالا (١٦٥٦ز) نافٺي وي ب (قازي) ٺينايه و ل دور فٺ مه دره سه يي گوتيه: ٺهف مه دره سه يه ژ هه ميا كه فٺتره، هه ر كه سي ٺي كجار دٺي خواندن گه يدا بيژيت (بسم الله) دي بيته ته فسيرناس و فره موود هزان! بيره كا ٺاڤا زه لال هه يه، ده وشا وي دا داره كا كاژي هه يه وه سا يا بلنده كو دگه هيته ٺه سماني!، بي هئا به لگين وي دفنا شاگردان پر دكه ت. (گولي، ٢٠١٦: ٤٠).

مير سولتان حسين وه لي ژي ژ وان ميرين ميرگه ها به هدينانه كو ٺهف بياڤه ب گرنگي فه فه گرتي و پويته كي باش داينه ده ستقيس و شاكار و به رهه ميئن زانايان، ناڤهاتي گه له كه گرنگي ب زانا و زانين دايه و گه له كه پهرتووك وه كه وه قف بي تشكيشي مه دره سه يا قوبه هان كرينه كو ب ٺاڤا كه ري وي ده يته نياسين و مه دره سه يا نافبري زلايي وي فه هاتبوو نووژه نكرن و به رفره هكرن و سه خيپركرن، له ورا مه دره سه ده ژماره كا ده ستقيسان دا بناڤي (السلطانية) و (الحسينية) هاتيه ناڤكرن، ٺهف ناڤليكرنه هه ر بو نافٺي وي فه دگه رن بو نمونه: دٺي ك ژ كه فٺترين ده ستقيسين ل فٺ مه دره سه يي هاتيه نفيسين تي دا هاتيه دياركرن: " وقع الفراغ من التسويد يوم الاثنين من الشهر شوال في مدرسة السلطانية المنشأة في قرية قبهان المنتصفة بزيارة محمد الباقر زاده الله شرفاً سنة ٩٤٨ هـ [١٥٤٢ م] ". (البختي، مخطوطة، ٩٤٨ هـ: ٦٤)، ٺه فه ژي گروڤي وي چه ندي يه ل ده ستپيكي مه دره سه هه ر بناڤي وي بخو هاتيه ناڤكرن و پاشي بناڤي وي گوندي مه دره سه لئ هاتيه ٺاڤاكرن، ٺه فه ژي ٺي كه م و ٺي كانه به لگه يه ده يته دياركرن كو نافٺي (قوبه هان) هه ر ژ نافٺي گوندي هاتيه وه رگرتن.

مه دره سه يا قوبه هان

ژ نافدارترين نافه ندين زانستي يين سولتان حسين ٺاڤاكري و نووژه نكري. مه دره سه يا قوبه هانه، ٺهف مه دره سه يه دكه فٺته

١٢١٠ مش _ ٢٦ ٺه يلوولا (١٧٩٥ز) ل مزگه فتا گوندي (زيوكا/ به ريگاري) نفيسي بوو، (الشمديني، مخطوطة، ١٢١٠ هـ)، كو ديته سه رده مي ميرٺي ميرگه ها به هدينان ٺيسماعيل پاشاي ٺيكي كوري به هرام پاشاي مه زن (١١٨٢_١٢١٣ مش/ ١٧٦٨_١٧٩٨ز)، (ريكاني، ٢٠١٥: ٥٨ ؛ الكتاني، ٢٠١٠: ٤٦٣).

ده ربه ري سولتان حسين د شه جهه رها زيوكيه دا ب في ره نكي هاتيه به حس كرن كو ب كورتي دي ٺاماژه ده نيئ: _ سولتان حسين وه لي بو ماوه يه كي دگه ل سه يدا و شيخي خو شيخ پير مه موود زيوكي دا ژيايه دا كو فيري (الضرب و الخط) ب كه ت نانكو فيري هونه ري شه ري و بكارٺينانا چه كي و نفيسين بيت، زانايي نافبري ل سالا (١٠٢٠ مش / ١٦١١ز) وه غه ركريه. (الشمديني، مخطوطة، ٥١٢١٠: ١١ و ١٤).

_ سولتان حسين مزگه فته ك ل سه راي خو ٺاڤاكريه و شيخ پير مه موود ل ده ف وي يئ ٺاماده بوويه. (الشمديني، ١٢١٠ هـ: ١٢)، هه ژي گوتئ يه ٺه و مزگه فته نيژيكي ٨٠ مه تران ژ سه رايي و جامعا ٺاميديي يا مه زن دووره، ژ به ر كو نيژيكي ماليين مالباتا شيركه رايه له وما بناڤي مزگه فتا شيركه را ژي هاتيه نياسين. (الكتاني، ٢٠١٠: ٢٠)، نو كه نافٺي وي كره مزگه فتا سولتان حسين. (سه ره دانه كا مه يداني يا فه كوله ري، ٢١ / ٦ / ٢٠٢٢).

_ سولتان حسين ٺه وي ٺاڤا كه ري مه دره سه يا بناڤي قوبه هان، ب زيهره كي و زه قه ري يا وه رزي و مه رديني و دادپه روه ري و فه نجبي به رنياس و نافداره، (الشمديني، ٥١٢١٠: ١٧).

ته وه ري دووي:

_ گرنگيدانا سولتان حسين وه لي ب نافه ندين زانستي

دناف ميرگه ها به هدينان دا هنده ك ژ ميرين وي گرنگيه كا گه له ك باش ب لايه ني ره وشه نبيري و زانستي و زانين دايه، نه خاسمه د بواري زانستين شه ري دا، ٺه فه ژي هه كه مير بخو ژي ژ كه سين زانا و پشته فاني زانين بيت، ٺهف ره نكغه دانه پتر ل سه رده مي وي دا په يدا بوويه

ٺي ك ژ كه فٺترين مه دره سه يين به هدينان ل ٺاميديي مه دره سه يا (القضاء) ه كو نافٺي وي ب (قازي) ژي هاتيه يا كو ميژوويي وي فه دگه ربه سه دي ١٤ز، به لگه ژي بو فٺي چه ندي ٺه وه كو ٺي ك ژ ده ستقيسين ل فٺ مه دره سه يي هاتيه نفيسين

د ههر دوو به لگه نامه یا دا نه نافئ مه دره سه یی و نه نافئ سولتان حه سه ن نه هاتیه کو وی ئافا کریت، ل دووف ئه فان ژیده ران هه تا دووماهیا سه دی پازدی ژێ چ به لگه ل سه ر ئافا کرنا مه دره سه یا (قوبه هان) ده ستئ مه دا نین، ئانکو پشتی هاتنا (سولتان حسین وه لی) ئه وی سهرده مئ وی ب سه رده مئ زیرین ده یته نافکر، ژ بهر کو گه له ک گرنگی ب ئافا کرنا مه دره سه و مزگه فت و خان و پر و که لایان دایه و به دلیسی ژێ گه له ک په سنا وی کریه کو مروڤه کی زانا و دیندار و تیگه هشتی یه، (الاکاسری (البلیسی)، ١٠٠٥ هـ: ٤٠)، و ئه فه ئاماژه که کو سولتان حسین بخو میره کی زانا بوویه و گرنگی ب زانا و مه دره سه یین ئایینی دایه.

خالا دووی: یا کو مه پتر نیزیکی پشتراستی بکهت، پتریا ده ستنقیس و وه قفین مه دره سه یا قوبه هان مووه را (سولتان حسین وه لی) ل سه ر هه یه و ژلای و یقه هاتینه وه قف کرن.

خالا سیی: د چه ندین ده ستنقیسان دا نافئ مه دره سه یا قوبه هان (الحسینیة) هاتیه. (الکتانی، ٢٠٠٩: ٣٦٤)، ئه فه ژێ هه ر مه به ست ب نافئ سولتان حسین وه لی یه، دیسا ده نده ک ده ستنقیسان دا بناقئ (السلطانیة) ژێ هاتیه دیارکر. (الکتانی، ٢٠٠٩: ٣٨٠)، ئه ف چه نده ژێ هه ر فه دگه ریت بو نافئ وی (سولتان حسین)، و هه ژێ ئاماژه دانئ یه کو په یقا سولتان دگه ل نافئ وی بخو ژێ هه ر ژ پیکهاتا نافئ وی یه ئانکو نافه کی لیکدایه و نه ناسناقئ ده سته لاتداری یه. ههروه ک د ده ستنقیسه کئ دا هاتی ئهوا میژوویا وی فه دگه ریت بو سالا (٩٤٨ مش / ١٥٤٢ ز)، نافئ مه دره سه یی ب (مه دره سه یا سولتانیه) هاتیه. (البختی، ٩٤٨ هـ: ٦٤)، ئه فه ژ که فترین و نیزیکی تر ده ستنقیسه بو سه رده مئ سولتان حسین وه لی، ئه فه ژێ گرۆقه یه بو وان ئاماژه دانین شه ره فنا مه یی دیارکری کو (سولتان حسین) وه سای ب نافدار بوو هه می میرین کوردان بوچوو نین وی وه ردگرتن، دیسا دی بو ئیکلا کرنا میژوویا ئافا کرنا وی دی مینیت هه تا به لگه یه کا فه بر و بنه جه و سه رراستکری دیار دبیت.

گه روکی عوسمانی ئه ولیا چه له بی ده مئ ل سالا ١٦٥٦ سه ره دانا ئامیدی کری، د په رتووکا خو (سیاحتنامه) دا به سی چه ندین نافه ندین زانستی (مه دره سه یین ئایینی)

باکوری روژ ئافا که لا ئامیدی ل نهالا دبیزنئ (شه قلفاتی) ل رووباری ئامیدی، کو گوندئ (رووباری) ژێ گونده کی که فه و نافئ وی د ده ستنقیسه کا (٨٧٤ مش / ١٤٦٩ ز) هاتیه، (د. تارق پاشا ئامیدی) ئیک ژ وان نفیسه رانه یین ل دوور قوبه هان نفیسی د به تئ خو دا دیار دکهت کو خواندنگه ها قوبه هان ل سالا (١٣٣٤ ز) ژلای دامه زریه ری میرگه ها ئامیدی (به هدینان) میر (بهانه ددین) هاتیه ئافا کرن. (العمادی، ٢٠٠٦: ٧٣)، به لی چ به لگه یین فه بر بو فئ چه ندئ نین، به لی ده مئ میژوونقیس کوردئ مه زن شه ره ف خانی به دلیسی (١٥٤٣_١٦٠١/١٦٠٢ ز) د شه ره فنا مه یی دا کو ل سالا (١٥٩٧ ز) هاتیه نفیسین، ده مئ به سی میرگه هان دکهت، ئاماژه دکهت کو میرگه ها به هدینان ژ میر (بهانه ددین) هاتیه و ره قیشتا وی به ری نیزیکی ٤٠٠ سالان حوکمداری ل ئامیدی کریه، (الاکاسری (البلیسی)، ١٠٠٥ هـ: ٣٨)، گرمان ئه م میژوویا نفیسینا شه ره فنا مه یی و ٤٠٠ سالان هه فه ر بکه یین نابیه میژوویا نافهاتی دیارکری، به لکو دشین بیژین ل سه دی سیزدئ دا میرگه ه دروست بوویه ئانکو مه سالا ده ستنشانکری نینه، دیسان به هه را پتریا جارن ده مئ که سه ک جهه کی ئانکو نافه نده کی زانستی یان ئایینی ئافا بکهت گومان تیدا نینه دی نافئ وی که سی هیه ته دانان، مه دره سه یا قوبه هان ژێ ب میر (بهانه ددین) نه هاتیه نافکر.

هه ژێ یه بیژین ل دوو ژیده رین په سه ن و هژماره کا ده ستنقیسان به هه را پتر دووپاتی ل سه ر وی چه ندئ دکه ن کو ئه ف مه دره سه یا میژووی ل سه رده مئ (سولتان حسین وه لی ١٥٣٣_١٥٧٣ ز) هاتیه ئافا کرن (نووزه نکرن و به رفره هکرن)، ئه ف چه نده ژێ فه دگه ریت بو چه ند خالان: **خالا ئیک:** د هنده ک ده ستنقیسین په رتوو کخانه یا موفیتی ئاکری دا، دوو ژ که فترین ده ستنقیسان هه نه ئیک یا سالا (٨٧٤ مش) یه کو دبیه به رامبه ر (١٤٦٩ ز) ل گوندئ رووباری هاتیه نفیسین کو هه ر نیزیکی مه دره سه یا قوبه هانه و یا دووی یا (٨٧٦ مشه ختی) دبیه (١٤٧١ زایینی) نافئ زانایه کی ئامیدی تیدا هاتیه بناقئ (مه ممه د کورئ عومه ر شیفکی یئ ئامیدی). (العمادی، ٨٧٦ هـ؛ ریکانی، ٢٠٢٠: ٤٣_٤٤)، ئه ف به لگه نامه گه له ک نیزیکی میژوویا میر حه سه ن به گی یه (١٤٦٥_١٥٣٣ ز) کو دبیه بابئ میر (سولتان حسین وه لی)،

ئیک: وه قفین پهرتووکان (دهستقیس)

پشتی مه دره سه یا قوبه هان هاتیه ئافاکرن، ژ بو کو پتر مفا ژ خواندن و فیرکنا وی بهیته وه رگرتن، سولتان حسین پهرتووکان هیه ک ژ بو دانایه و چه ندین دهستقیس ژ بو کرینه دیاری و وه قف، ل فیرتی دی ئاماژه دهینه چه ند نموونه یه کان ژ وان دهستقیسان وه ک:

_ قبهان: (٢٠٨٤٧) (٣)؛ شرح المحرر علیه وقفیه:

قد وقف و حبس و سبل امیر امراء الکرام و کبیر کبراء العظام ذو القدر والاحتشام سلطان حسین بن سلطان المرحوم [حسن] هذا المجلد من کتاب... علی المدرسه المسماة بـ(قبهان) حسبه لله وطلباً لمرضات الله، فمن بدله بعد ما سمعه فاما اثمه علی الذین یبدلونه، (القرداغی، ٢٠١٤: ٣٣٩).

_ قبهان: (٢٠٨٥٨): علیها وقفیه: الامیر الکبیر العادل سلطان حسین بک علی المدرسه السلطانیة [قبهان] فی تاریخ ٩٧٨ هـ الجزء الرابع من شرح المنهاج، (القرداغی، ٢٠١٤: ٣٣٩).

ئانکو ئەف پهرتووکه ل سالا ٩٧٨ مش (١٥٧٠ز) ژلای سولتان حسین فه بو مه دره سه یا قوبه هان هاتیه وه قف کرن.

_ قبهان: (٢٠٨٦٥): اسنی المطالب شرح روض الطالب: الناسخ: احمد بن علی بن عبدالرحیم... الشافعی ٩١٤ هـ، هذا ما وقفه وحبس و سبل الامیر العالم العادل سلطان حسین بک علی مدرسته سنة ٩٧٨ هـ، (القرداغی، ٢٠١٤: ٣٤٠).

ئانکو ئەف پهرتووکه ل سالا ٩٧٨ مش (١٥٧٠ز) ژلای سولتان حسین فه بو مه دره سه یا قوبه هان هاتیه وه قف کرن.

_ قبهان: (٢٠٨٧٤): الناسخ: عثمان بن سلمان سنتی ٨٩٥ هـ، هذا ما وقف وحبس و سبل الامیر الاعظم سلطان حسین بن حسین [حسن] بیک علی مدرسته القبویة وقفا صحیحا شرعیاً بشرط ان لا یخرج من المدرسه الا ثلاثة ایام و بإذن المدرس (وعلیه ختمه)، (القرداغی، ٢٠١٤: ٣٤٠). ئانکو شیوازی وه رگرتنا پهرتووکان (ئیسستیعاره) هه بوویه، به لئ ب مهرجه کئ کو ژ سئ روژان نه بوریت و ب دهستوواریا سه یداین مه دره سه یئ و ب موهرا وی بیت. ئەفه ژ کاره کئ گرنگ بوویه بو هاندانا شاگردان و پڤخوشرکن بو فیربوونا زانستان.

کریه و ژ وان ژ قوبه هان کو ب مه دره سه یا سولتان حسین دانه نیاسین و چه ندین پیزانیین گرنگ ده رباره ی مه دره سه یا قوبه هان دیار کرینه و دبیزیت: ((ئەف مه دره سه یه دکه فیه دبن که لایئ دا، دناف باغ و بوستاناندا، هند مه زنه دی بیژی که لایه، ل سهر بانئ وی ١٦ قوبه یئ موموم هه نه، و ژ ٦٠ حوجره یان پیکدهیت، و دناف هوشا ویدا برکه کا ئافئ و جوبار و نافورین ئافئ هه نه، و ل هه ردوو ره خین جاده یا وی گول هاتینه چاندن، ل زفستان وه افینان دناقبه را ٣٠٠-٤٠٠ شاگردان تیدا دخوینن، وه می جورین زانست وه ونه ران تیدا دهیتنه خواندن، هه ر ژ زانستی ئه رستوو هه تا زانستی سروشتی! ژماره یه کا مه زن ژ باغ و بوستان و دوکان و ناشه کئ ئافئ ب ره خفه هاتیه ئافاکرن و داهاتی وان وه قفا مه دره سه یئ یه، ئەفه ژبلی داهاتی دیر و که نیسه و جزیا ٥٠ گوندین مه سیحیان. ماموستای مه زنی وی [رئقه به ری وی] شیخوئیسلامی [موفتی] میرگه سی یه، ل میخانخانا وی روژانه دوو دانین خوارنئ دهیتنه دانان، و چونکه ئەف مه دره سه یه ب ره خ پرا (قوبه هان) هاتیه ئافاکرن له ورا ب ئافئ (مه دره سه یا قوبه هان) دهیتنه نیاسین، به لئ ئافاکه ری وی (سولتان حسین) ه، لئ پتریا کوردان دبیزنی (مه دره سه یا قوبا). ب کورتی دبیزم ئەز ١١ سالان ل وه لاتئ کوردستانی گه پرایمه به لئ من چ مه دره سه یئ وه کی قئ نه دیتینه)).

(celebi: ٢٠١٠, ٧٠٥-٧٠٦)؛ (گولی: ٢٠١٦, ٤٠). ئەف په سن و سالوخته دانا چه له بی به لگه یه ل سهر ئاقداری و پیکوپیک و رژدی یا خواندن و فیرکرنئ ل میرگه ها به هدینان.

_ ژ وه قفین سولتان حسین وه لی بو مه دره سه یا قوبه هان

هه ژ یه بیژین کو ژ بلی ئافاکرن و نووژه نکرنا مه دره سه یا قوبه هان، هه ر ژ گرنگیدانین سولتان حسین ب زانین و زانیان، دانانا پهرتووکان هیه کا به رکه فتی بوویه بو هه مان مه دره سه و وه قف کرنا پهرتووکیین بزاره، ئەف چه نده ژ ل سهر چه ندین دهستقیسان هاتیه دیارکرن کو موهرا وی ژ ل سهر هاتیه دانان (٢). و ل سهر موهرا وی ب قی په نگی هاتیه نفیسین (الواثق مملک الناس سلطان حسین بن حسن العباس).

دوو: وهقفین مهزاختن

وی، دیارکرن و وهرگرتنا وهقفان بوویه ژ هژماره کا گوند و دیر و کنیشتهیان، کو ئەهف چهنده بو مهدرهسه یا قوبه هان تا پشتی وی ژ ییا بهردهوام بوویه، ههروهک د قی لیسته یا ل ژیری دا هاتینه دیار کرن، (فندی، ١٩٩٨: ٩١٩٠؛ روف، ٢٠١١: ٢٧):

ئیک ژ پینگا قین دیتر یین سولتان حسین وهلی بو پووته دان ب زانین و زانستان و لایه نی رهوشه نییری، ژ بو مهزاختنا پیدقیین زانایی دهرسبیز و شاگردین مهدرهسه یین و سهخبیرکرن پیدقیاتیین

ژ	نافی گوند و دیر و کهنیشتهیان	کوژمه (پاره)
١	(گوندی بیادی (فهلا	٧ قوروش و چاریکهک
٢	گوندی هه مزیک	٧ قوروش و چاریکهک
٣	دیرا قه دش	٥ قوروش و چاریکهک
٤	دیرا بیناتی	٣ قوروش و چاریکهک
٥	دیرین گوندین ئینشک و ئه ره دنا (دیرا قدیسه ئه شمونی و قدیسه سلطان ماهیدوخت) و تن و داوودین	هه ر ئیک ژ وان ٧ قوروش و چاریکهک
٦	(کهنیشته یا شیخو (شخو	٧ قوروش و چاریکهک
٧	دیرا دهی	٥ قوروش و چاریکهک
٨	دیرا مانگیشکن	٧ قوروش و چاریکهک
٩	کهنیشته و دیرا که ریلن	هه ر ئیک ژ وان ٧ قوروش و چاریکهک
١٠	دیرا قه لاشکی	٣ قوروش و چاریکهک
١١	کهنیشته یا سندوژی	١٠ قوروش و ٥ به غدادی
١٢	کهنیشته یا دهوکی	١٠ قوروش و ٥ به غدادی
١٣	دیرا دهوکی	٧ قوروش و چاریکهک و ٥ به غدادی
١٤	دیرا مالتا و سیمیل و سیج و قه سر ئیدین و دیر و ئالوکا و تلخش	١٠ قوروش و ٥ به غدادی
١٥	کهنیشته یا به راشی	٧ قوروش و چاریکهک
١٦	دیرا خورپنی و بیبوزی و چه لوکی و میزی و باره مینکی و ئافوکی	٧ قوروش و چاریکهک
١٧	دیرا ئاتوشی	٧ قوروش
١٨	دیرا بیگه	١٠ قوروش و ٥ به غدادی
١٩	دیرا بیدولن	٧ قوروش و چاریکهک
٢٠	کهنیشته یا دزی	١٠ قوروش و ٥ به غدادی
٢١	دیرین خدره و نازه خ و هه رماش و بلان و بیروباسفری	هه ر ئیک ژ وان ٧ قوروش و چاریکهک
٢٢	دیرا تله	١٠ قوروش و ٥ به غدادی
٢٣	کهنیشته یا عومرانی	١٠ قوروش
٢٤	دیرین سیانکی و ئه رکن و دیرک	هه ر ئیک ژ وان ٧ قوروش و چاریکهک
٢٥	دیرا کسه و ئارتوک	هه ر ئیک ژ وان ٧ قوروش و چاریکهک
٢٦	دیرا سیانی	١٠ قوروش و ٥ به غدادی
٢٧	دیرا هه رنی	١٠ قوروش و ٥ به غدادی
٢٨	دیرا دهفری	٧ قوروش و چاریکهک
٢٩	دیرا شه رمنی	١٠ قوروش و ٥ به غدادی
٣٠	کهنیشته یا شوش	١٠ قوروش و ٥ به غدادی
٣١	هه می دیرین ده قه را ریکان	هه ر ئیک ژ وان ٧ قوروش و چاریکهک

١٠ قوروش و ٥ بهغدادی	دێرا گوندی گوندک	٣٢
٧ قوروش و ٥ بهغدادی	که نیشته یا گوندی گوندک	٣٣
١٠ قوروش و ٥ بهغدادی	دێرا خهردز	٣٤
١٠ قوروش و ٥ بهغدادی	دێرا خربه	٣٥
١٠ قوروش و ٥ بهغدادی	که نیشته یا ئاکرێ	٣٦
٧ قوروش و ٥ بهغدادی	دێرا ئاکرێ	٣٧
١٠ قوروش و ٥ بهغدادی	که نیشته یا بجیل	٣٨
١٠ قوروش و ٥ بهغدادی	دێرا که لاتن	٣٩
٧ قوروش و چارپکهک	دێرا که له دێرێ	٤٠
١٠ قوروش و ٥ بهغدادی	که نیشته یا که له دێرێ	٤١
٧ قوروش و چارپکهک	دێرا کوانن و دێرا گوندی دێرێ	٤٢
١٠ قوروش و چارپکهک	دێرا درگن	٤٣
٧ قوروش و چارپکهک	دێرا بیکوک	٤٤

بوویه، ل سهر دهستی زانا پهروه ده بوویه و کهسه کن خودیناس و زانا ژێ بوویه، له ورا ب پاشناقێ (وهلی) هاتیه نافکرن و نیاسین.

٥_ سهردهمی وی چرایێ زانستی گه شتر لئ هاتیه و مه دره سه یا قوبه هان بوویه زانینگه هه کا مه زن و رووگه هه کا زانینی بو ده فه رین دیتر ژێ یین کوردنشین.

٦_ ئیک ژ لایه نین بالکیش ل سهردهمی سولتان حسین وهلی، پووته دان ب زمانن کرمانجی بوویه، نه خاسمه ب ئه ده بیاتا کوردی، ئه و ژێ کو قوباد به گئی کورپ وی و مه لا ئه حمه د کاتب (کاتبی قوباد به گی)، هه لبه ست ب زمانن کرمانجی فه هان دینه.

٧_ ئه و په سن و سالۆخه تین میژوونقیسی کورد شه ره ف خانی به دلیسی ده ره قی سولتان حسین دا گوته ن، ب کریار ژێ په نگفه دانا خو د که سایه تی و سهردهمی وی دا وه ک ژيوار ژێ هه بوینه.

په راویز:

(١) بو عه ونه میژوونقیس ئه نوهر مایی (١٩١٣_١٩٦٣) دبئیت: تیزیکی سالا ٦٥٩ مش / ١٢٦٢ز بهانه ددین کورپ شه مسه ددین کورپ شو جاعه ددین کورپ نه جمه ددین کورپ خضر کورپ مبارز که ک خو وه ک حاکمی ئامیدی پراگه هان دی یه. (المایسی، ١٩٩٩: ١١٨)، به لی ل دو یف ژیده رین په سه ن ل سالا ٦٦١ مش / ١٢٦٣ز حاکمی ئامیدی عزه ددین ئه یبه ک کورپ عه بدوللاه ئه لبه دری ملکه چیا خو بو

هه ژێ گوته ن یه هژماره کا په رتووک و گوتاران یین تابه ت ب مه دره سه یا قوبه هان فه هاتینه چاپکرن و به لافکرن، ههروه کی د لیسته یه کئ دا هاتینه دیارکرن (هندی مه ئاگه هی ل سهر هه یین و به رده ست). بنیره: پاشکوین ژماره (١).

ئه نجام

د فئ قه کولینی دا بو مه چه ندین خال و ئه نجام دیار بوون، ل قیری دی د چه ند خالان دا ب کورتی دیارکه یین:

١_ سولتان حسین وهلی گه له ک گرنگی ب بیاقن زانین و ره وشه نبیری دایه، گرۆفه ژێ بو فئ چه ندی ئافا کرنا مه دره سه و په رتووکخانه یان و دابینکرنا ژیده رین زانستی یه، ههروه سا سه خبیرکرن و نووژه نکرنا نافه ندین زانستی.

٢_ خواندنگه ها قوبه هان ژ نافدارترین نافه ندین زانستی و ره وشه نبیری بوویه ل سهر ئاستی میرگه ها به هدینان و ده فه رین ده وروبه ر.

٣_ به ری مه دره سه بناقن قوبه هان به رنیاس بییت، ل ده ستی کئ هه ر بناقن (السلطانیة) و (الحسینیة) ده اته نیاسین، ئه فه ژێ به لگه یه بو ئامازه دانا گرنگیدانا سولتان حسین وهلی ب ئافا کرنا نافه ندین زانستی و نافبری ئافا که ر و دامه زرینه ری خواندنگه ها نافه اتی بیت.

٤_ سولتان حسین ژ بلی کو که سایه تیه کئ سیاسی و له شکه ری

٤_ البختي محمد بن محمود البرواري (الناسخ). (مخطوطة: ٩٤٨ هـ / ١٥٤٢م). مجمل الاصول في الاحكام. (دانهيهك ل دهف فهكۆلهري).
 ٥_ پاشا، محهمهدهتبييار (غەريبي)، كهشكۆلا ديوانا مهلايئ جزيري، دهستتفيس، (١٣٣١ مش/ ١٨١٦ ز). (دانهيهك ل دهف فهكۆلهري).
 ٦_ الشمديني، طه بن ملا عزيز بن ملا محمود بن ملا حسين بن الشيخ هقند (الناسخ). (مخطوطة: ١٢١٠ هـ - ١٧٩٥م). الشجرة الزيوكية. (دانهيهك ل دهف فهكۆلهري).
 ٧_ العمادي، محمد بن عمر بن حسن الشيفي (الناسخ). (مخطوطة: ٨٧٦ هـ - ١٤٧١م).
 الامام النووي، اذكار النووي. (پهتووكانهيا موفتيتت تاكرئ ل دهف: بلند محمد شكري مفتي).
 ٨_ كهشكۆلا سالا (١١٤٣ مش/ ١٧٣٠ ز)، ژ ئهشيفئ (مهلا محهمهدهتبييار ديريشى) (مرن: ١٩٦٧)، (دانهيهك ل دهف د. يوسف بالوكهـن _ زانكۆيا يوزگات بوزووك / توركيا).

سئ / پهتوووك

أ _ ب زمانئ عهريبي:

١_ ئاميدي، كاوه فريقت أحمد شاوهلي. ٢٠٠٠. إماره بادينان ١٧٠٠_١٨٤٢ دراسة سياسية اجتماعية ثقافية. أربيل: مؤسسة موكرياني للطباعة و النشر.
 ٢_ الجيش، ابن ناظر (الشيخ تقي الدين عبدالرحمن بن محب الدين محمد التميمي الحلبي (١٢٩٧_ ١٣٧٧ م)، كتاب تثقيف التعريف بالمصطلح الشريف، تحقيق: رودلف فسلي، المعهد العلمي الفرنسي للآثار الشرقية بالقاهرة، (القاهرة: ١٩٨٧).
 ٣_ ابن العبري (ت: ١٢٨٦ م). ١٩٩١. تاريخ الزمان لأبي الفرج جمال الدين ابن العبري، نقله الى العربية: الأب إسحق أرملة. قدم له الأب جان موريس فيه. بيروت: دار المشرق.
 ٤_ رؤوف، عماد عبدالسلام. ٢٠٠٩. الشجرة الزيوكية وثيقة نسب أمراء بهدينان و تاريخهم (دراسة و تحقيق). أربيل: مكتب التفسير للنشر و الإعلان.
 _____ ٢٠٠٩. السلطان حسين ولي أمير بهدينان ٩٤٠_٩٨١ هـ/ ١٥٧٣_١٥٣٣ م. هولير.
 _____ ٢٠١١. المعجم التاريخي لإماره بهدينان. ط ١. أربيل: مطبعة الحاج هاشم.
 ٥_ رؤوف، عماد عبدالسلام _ محمد أمين، نزمين علي. ٢٠١١. شواهد المقبرة السلطانية في العمادية. أربيل: من مطبوعات الاكاديمية الكوردية.
 ٦_ العمري، ابن فضل الله (ت: ١٣٤٩م). ٢٠١٠. مسالك الابصار في

مهغولان راگهاندى يه، ميژوونقيسى مصرى يئ مهملووكى (إبن ناظر الجيش ٦٩٧_ ١٢ زيلحيججه ٧٧٨ مش / ١٢٩٧_ ٢١ نيسان ١٣٧٧ز) ديار دكهت و دبئيت: ل سالا ٧٧٨ مش [١٣٧٧ز] (شوجاعهدين كورئ خضر كورئ مبارز كهك) خودانئ تاكۆ ميرئ تاكرئ و شوش بوو. (إبن ناظر، ٧٧: ١٩٨٧)، بو قئ چهندي ژئ ل دويف فهكۆلانا نهوهر مايئ مير بهائهدين دبته نهقئئ قئ ميرئ نافبرئ، بيگومان ب قئ پهنگئ ژئ دقئت ميژوويا مير بهائهدين ل پشتئ قئ ميژوويئ بيت، نهكو نيژيكي پتر ژ سهدهيهكن ل بهري هنگئ بيت! ههروهسا ميژوونقيسى عراقى مهفووژ نهلهباسئ (١٩٢٤_ ٢٠١٠) مهلك خليل ب دامهزريئهري ميرگههئ دهستنيشان كرية. (العباسي، ١٩٦٩: ٥٠).
 (٢) ژ نمونهيئ وان دهستنيسين كو موهرا سولتان حسين وهلي ل سهههئ. بنيره: پاشكويئ ژماره (٥).
 (٣) ژمارا ريژهنديا (تصنيف) دهستنيسان ل (دار المخطوطات العراقية) ل بهغدا.
 (٤) بو ديتنا ههلهستا ب زمانئ كوردي يا نهحمهه كاتب قوباد بهگ. بنيره: پاشكويئ ژماره (٧).

ليستا زيدهران:

تئك / بهلگهنامه:

سهروكاتيا وهزيان - ئهشيفئ عوسمانئ

BOA)) Başbakanlık Osmanlı Arşivi

_ (BOA): Mühimme Defteri (A.DVNS.MHM.d.19).

_ دفتر مهمة رقم: ١٩، حكم رقم: ٤٣٨.

_ (BOA): Mühimme Defteri (A.DVNS.MHM.d) : ٢٥.

_ دفتر مهمة رقم: ٢٥، حكم رقم ٨٣.

_ دفتر مهمة رقم: ٢٥، حكم رقم: ٢٨٩.

_ دفتر مهمة رقم: ٢٥، أحكام: ٣٠٦_ ٣٠٩.

دوو/ دهستتفيس:

١_ الاكاسري، شرف بن شمس الدين (البديسي). (مخطوطة: ١٠٠٥ هـ - ١٥٩٧م). شرف نامه تاريخ كردستان. (دانهيهك ل دهف فهكۆلهري).
 ٢_ ابن عبدالظاهر، محيي الدين أبو الفضل عبدالله المصري. الاطاف الخفية في السيرة الشريفة السلطانية الملكية الأشرفية، (مخطوطة)، مكتبة ميونخ، رقم التسلسل: ٤٠٥، ج ٣.
 ٣_ بايهزيدي، مهلا مهحموود. شرفخان بدليسي. (دهستتفيس: ١٢٧٥مش _ ١٨٥٨ز). شرفنامه (تواريخ قديم كوردستان). جلد أول. (دانهيهك ل دهف فهكۆلهري).

چار / گۆڤار:

١_ ریکانی، هیرش کهمال. ٢٠٢٣. ژ دهق و دهستنقیسین ب زمانی کوردی ل سهردهمی میرگهها بههدینان ل سهدهی ١٦ _ ١٨٤٢، دهولت و میرگههین کوردی ل سهردهمین نافهپاست و نوودا (کۆمهکا فهکۆلهران). بهرگی ئیکسی، زانکویا زاخو.

پینج / گۆڤار:**أ _ ب زمانی عه ره بی:**

١_ العمادی، طارق الباشا. ٢٠٠٦. کوردستان و المسیره الثقافیة من مدرسة (جامعة) قبهان الی جامعة السلیمانیة . مجلة دهوك . العدد (٣١).

٢_ فندي، عبدالکریم. ١٩٩٨. واردات مدرسة قوبا . مجلة دهوك . العدد (٥).

ب _ ب زمانی کوردی:

١_ ریکانی، هیرش کهمال. ٢٠١٥. دهقرا بهری گاری ژ دیرۆک و زانایین وی . گۆڤارا نیژهن . ژماره (٥).

_____ ٢٠١٨. رۆلی زاناییت دهقرا (ریکان) د ژيانا زانستی و چاندی دا ل (هه کاری) و (بههدینان) ل چه رخسی (١٠_١٥ مش / ١٦_٢٠ ز). گۆڤارا دیرۆک . ژماره (٢٠).

٢_ گولی، نزار ئه یووب. ٢٠١٦. ژ هۆزانییت کهفنییت بههدینان مه لاره زمانی عه بهاسی. گۆڤارا دیرۆک . هژماره (١٢).

ممالك الامصار، تحقیق: کامل سلمان الجبوري. ج ٣ . بیروت: دار الکتب العلمیة .

٦_ عواد، کورکیس . ١٩٨٦. خزائن الکتب القدیمة فی العراق منذ أقدم العصور حتی سنة ١٠٠٠ للهجرة . ط ٢ . بیروت: دار الرائد العربی.

٨_ القرداغي، محمد علي . ٢٠١٤. کنوز الکرد فی خزائن دار المخطوطات العراقیة . ج ٢ . أربیل.

٩_ الکتانی، مسعود مصطفی. ٢٠٠٩. مدرسة قوبا _ قوبهان (ذلك الطود الشمس الأقلية). دهوك.

_____ ٢٠١٠. المساجد و المدارس و العلماء و المخطوطات فی إمارة بادینان العمادیة. دهوك.

١٠_ گولی، نزار آیوب _ الجوادی، غسان ولید . ٢٠١٩. مقدمة فی تاریخ زاخو خلال العهد العثماني ١٥١٥ _ ١٩١٨ . دهوك: مرکز زاخو للدراسات الكردیة _ جامعة زاخو.

١١_ المایي، أنور. ١٩٩٩. الاكراد فی بهدینان . ط ٢ . دهوك: مطبعة هاوار.

ب _ ب زمانی کوردی:

١_ بهدلیسی، شه ره ف خان. ٢٠٠٧. شه ره فنا مه یا شه ره فخانن بدلیسی ته رجه ما مه لاهه حمودی بازیدی ١٧٩٧_١٨٦٧. توژانندن: سه عید دیره شی . دهۆک: ده زگهها سپریز یا چاپ و وه شانن .

٢_ ریکانی، هیرش کهمال . ٢٠١٩. عه شیره تین بههدینان ١٥١٤_١٩١٩ ز (فه کۆلینه کا دیرۆکی به لگه نامه یی). دهۆک: سه نته ری بی شکچی بو فه کۆلینین مرؤفابه تی _ زانکویا دهۆک.

_____ ٢٠٢٠. گه نجینیه یا بههدینان ژ دهستنقیسین زانا و میر و هۆزانیانان ل سه دهی ٩_١٥ مش / ١٥_٢٠ ز . دهۆک: پرۆژه یی بهندهر _ دهۆک.

٣_ قه ره داغی، محمه ده علی . بووژاندنه وه ی میژوووی زانایانی کورد له ریگه ی ده ستخته ته کانیا نه وه، بهرگی ١، (به غدا: ١٩٩٨).

_____ ١٤٢١ ک _ ٢٠٠٠ ز. بووژاندنه وه ی میژوووی زانایانی کورد له ریگه ی ده ستخته ته کانیا وه . بهرگی ٣ . به غدا.

ج _ ب زمانی تورکی:

١_ Evliya çelebi , siyahatnamesi: Bağdad - Basra - Bitlis - Diyarbakır - İsfahan Malatya - Mardin - Musul - Tebriz - Van , hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman , Yücel Dağlı , ٤. Kitap, ٢.Cilt , (Istanbul: ٢٠١٠).

2_ Gunduz , Ahmed . 1998.Osmanlı Doneminde Musul 1639 _1523. Doktora Tezi. Elazig Universitesi.

پاشکۆ (١)

بیبلۆگرافیا چاپکری و به لافکرین ل دۆر مه دره سه یا قوبه هان

گوڤار (رۆژنامه و گوڤار)	په رتووک
مه حمود ئه حمهد موحه ممهد، روناکیه ک بو سه ر شوینه واری رۆشنیبری له کوردستان خویندگای قوبان، رۆژنامه ی هاوکاری، ژماره ٧٠٩، ٢٧ / ١٠ / ١٩٨٣.	د. مسعود مصطفی الکتانی، مدرسه قوبا - قوبه هان (ذلك الطود الشمس الآفلة). (دهوك: ٢٠٠٩).
عبدالریق یوسف، شیعرین چه ند شاعیره کی که فن دده ستنقیسین مه دره سا قوبه هان دا، گوڤاری روشنیبری نوێ، ژماره ١١٩، ١٩٨٨.	
محمد علي القرداغي، وئائق عن مدرسة قبهان، جريدة العراق، العدد ٥٩٤٣، ٢٥ كانون الثاني ١٩٩٦.	
عبدالکریم فندی، واردات مدرسه قوبا، مجله دهوك، العدد (٥)، ١٩٩٨.	
حسین علي البرواري، من مدارس كوردستان الدينية مدرسة قبهان في ئامیدی (العمادية)، مجله دهوك. العدد (١٠)، ایلول ٢٠٠٠.	
د. مسعود مصطفی کتانی، ایضاح تاریخی حول مدرسه قوبا (قبهان) في العمادية، مجله دهوك، العدد (١١)، كانون الاول ٢٠٠٠.	د. سعید محمد أحمد، مدرسه قبهان في العمادية و دورها في نشر العلوم الاسلامية في كوردستان، (دهوك: ٢٠١٣). (ئهفه دبنيات دا نامه یا ماسته ری بوویه).
طارق الباشا العمادي، كوردستان و المسيرة الثقافية من مدرسة (جامعة) قبهان الى جامعة السليمانية، مجله دهوك. العدد (٣١)، ٢٠٠٦.	مه دره سه یا قوبه هان (رۆلی وئ دپیشقه برنا ئه ده بی کلاسیکی کوردیدا)، (دهوك: ٢٠٢١).
د. م. ف. کارل نوافجیک - د. نرمن علي محمد أمين، دراسة لمدرسة قبهان في العمادية، ت: عبدالمجيد محمد سعيد، مجله سوبارتو، العدد (٤ - ٥)، صيف ٢٠١١.	
د. م. ف. کارل نوافجیک - د. نرمن علي محمد أمين، فه کۆلینه ک ل سه ر خاندنگه ها قوبه هان ل ئامیدی، و: کوفان ئیحسان یاسین، گوڤارا سیلاف، ژماره (٦٦)، چریا ئیکئی ٢٠١١.	
هیرش که مال ریکانی، ده ستنقیسه کئ زانایئ خواندنگه ها قوبه هان مه لا عه بدوللایئ مامیسی، گوڤارا نیژهن، ژماره ٤، ٢٠١٥.	
ئیسماعیل بادی، مه دره سه یا قوبه هان و ره وشا ئه ده بیاتا کوردی چه رخئ هه فتئ مشه ختی (١٣ زاینی) نافدارترین زانا و شاعریت ده فه را به هدینان، ZapHavzasiUlemasiSempozyumu, Cilt 2, (Hakkari: 2009).	

پاشکۆ (٢)

میژوو یا مرنا میر سوڵتان حسین وهلی، ٢٤ شهبان ٩٨١مش (١٨ کانوونا ئیکتی ١٥٧٣ز)

(ژ: دفتر مهمه رقم: ٢٥، حکم رقم ٨٣، ص ١٠)

پاشکۆ (٣)

تابلۆیه‌کا شه‌ره‌فنامه‌یه‌ی ب ده‌ستی شه‌ره‌فخانی به‌دلیسی
 ده‌رباره‌ی ئێک ژ نافه‌ندی زانستی ل ئامیدی.

و باریک و در پیرانه پسر بزرگش حسین قایم مقام پر شد و در زمان او پیلانین آق قویونلو
 سیلان یکپا چران او غلبه را اختیار و لایحه عادی و مور که در این زمانه سیلان یکپا فریب
 قلعه خرقه و قلعه سوشلی را میسر کرد و انید و انامر چندین استقامت در گرفت قلعه عادی و سوشلی
 مرتب شد که کار باره شکست آمد از پسر قلعه برخواست و چنان بعد از استیصال غلذات آن
 آق قویونلو دست شاه اسپانیا علی قویونلو را غارت و دست تمام وقت و قلعه و ملک را در دست
 و اسپانیایی پتلیس که در انید و داخل ولایت موروثی سیاحت و نایب سپید بر آید او اول
 پسندی که حاکم علی بود و داشت که در غلبه یافت عادی کرد و بعد از آن فوت کرد و از
 وقت پسرانند سلطان حسین رسیدتی حاجم و مراد خان و سیلان و پسر بود آق
 و میرزا محمد و خان احمد سلطان حسین که اسپانیا ارشد برادران بود قایم مقام پر گشت و
 عفو سید احمد الی و فرزندانش ذکر نخواهد شد و از سپید علی حاجم علی خان نام پسر است
 و از مراد خان اولاد که در زمانه خود در غلبه تمام یکپا بقیل سپید و از سیلان نام است
 نام پسر می نامد و از پسر بود آق پسر می نامد و از میرزا محمد سلطان محمد و نام پسر می نامد و خان محمد
 نام پسر می نامد و از باریک بن پسر علی پسر می نامد و در شش نامد که باعث قتل و قیام و یکپا
 او شد سلطان حسین بن سلطان محمد و در زمان و نزد پسرانند بنی چهارم است بعد از
 یو جیب شاد و علی شاه سلطان سیلان خان و اولی ولایت عادی که گشت بنیایت عادی و شش
 و عادی و اولی ولایت را رعایت بنیایت می کرد و در سپاسی رحمت را بعد از آن
 نمود و صغیر که پسر و غنی قیام از و رضی می شکا که بود و از و بنوی در رعایت خدمات پادشاهی
 قیام و اقدام می نمود و که غریبی بران تصور شود بود و پسر سلطان عادی و اقیانوس
 خدمت می نمود و اقران امثال گشته که جمله او حکام که پستان را بود و رحمت بود و در آن
 صلاح او پسران نمی تواند و در نوع قضیه که در باب که پستان و سپاسی امور محاکمه نمود و
 مردوخ و سیلان می کند و در پستان و پستان مطالب و مقاصد او نمی تواند و از دست

شهره فنامه ، دانه یا ره سن ب دهستنیسیا شهره فناخی به دلیسی (۱۰۰۵هـ / ۱۵۹۷ز)
 ب زمانن فارسی ده باره ی سؤلتان حسین وهلی

باشکۆ (٤)

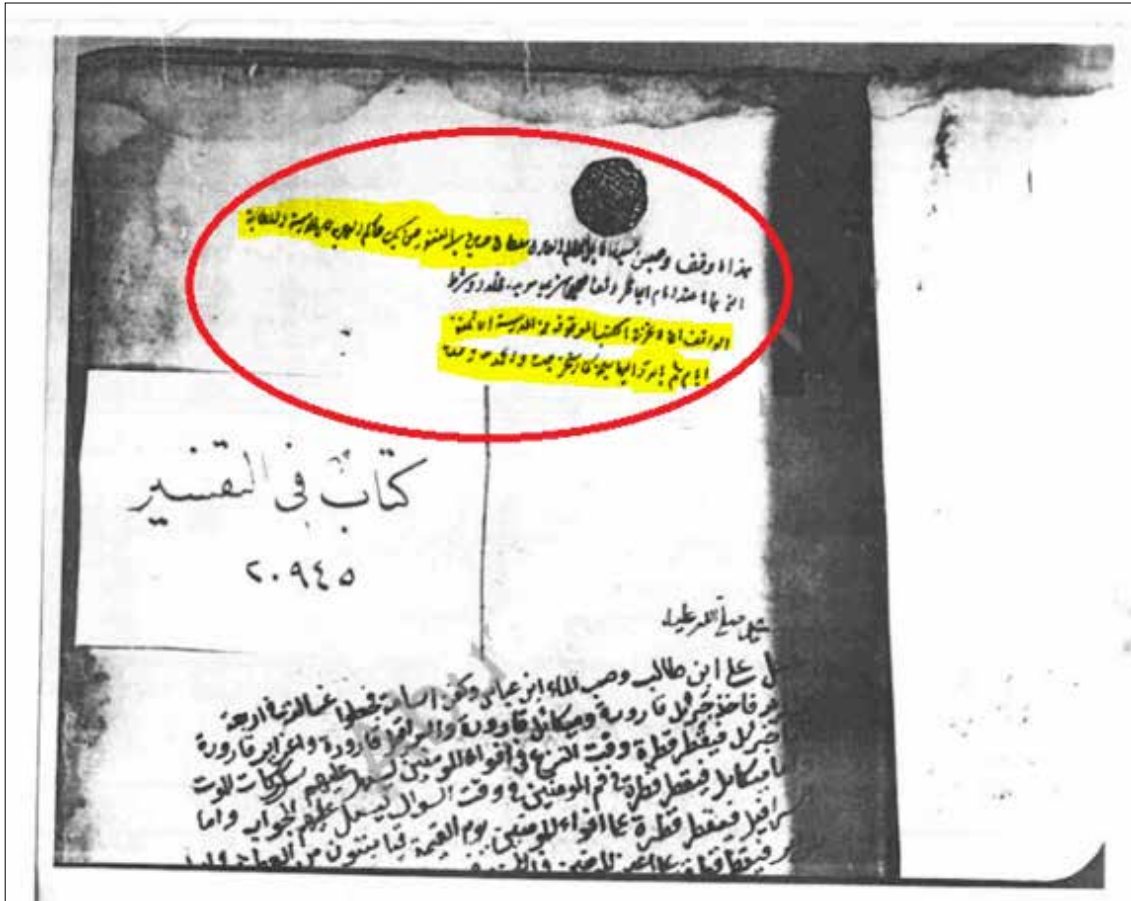
بایدك القاسم سلطان حسين
 و شَيْخُهُ الشَّرِيفُ الشَّيْخُ پیر محمد الزینون وَطَنَا وَالتَّحَابُّ وَالْقَادِرِ صَلَاتُهُ وَالشَّانِعِ مُذَابِ
 هَذَا دَارِ عِشْرَةِ الشُّيُخِ الشَّرِيفِ لِسَبْعِينَ أَلْفًا إِنَّ نَافِعَ مَعَهُ وَالْحَسَنَةَ رَفِيقًا الشَّيْخِ پیر محمد
 مُحَمَّدًا اللهُ تَقَالَى عَلَيَّ مَا أَلْفَمَ عَلَيْهِ وَعَلَيْنَا بِرَكْمَةٍ وَأَنْ يُوَفِّقَنَا بِالتَّحَابُّ وَاجْتَمَاعِ عِيَالِهِ
 وَمِنْ كَرَامَاتِهِ أَمْضَى نَمَاءً سُلْطَانَ حُسَيْنٍ الْمَذْكُورِ هَذِهِ الْمَجْتَمَعِ فِي الضَّرْبِ وَالخَطِّ ثُمَّ ارْتَجَلَ مِنْ
 دَارِ الدُّنْيَا إِلَى الدَّرُغَةِ كَلَّ نَفْسَ ذَائِقَةَ الْمَوْتِ وَخَلَقَ الشَّيْخَ پیر محمد إِلَى إِمَامَانَ بْنِ سِيَدِ خَانَ بِيكْرِ مِنْ

سَلَّمُوا لَهَا عِنْفًا فَارْتَمَتْهَا تَسَدِّفٌ فَذَهَبَ الرَّسُولُ إِلَيْهَا وَسَلَّمَهَا أَعَادَ كَرِيمَاتِ جَوَابِهَا بِهَا الْحَمْدُ وَالْوَجْدُ وَالزُّوْفُ
 كِتَابِيَّةً مِنَ الشَّيْخِ لَا يَشِينُ بِأَكْلِ التَّصَلُّ بِفِي قَادِمِهِ إِلَى الْقَرِيبِ بِسَلْمَتِهِ وَقَدْ سَمِعْتُ فِي بَابِ الْوَجْدِ فِي سَبْعِينَ فَاتَّكَلَمُ
 فَارْتَمَتْ سُلْطَانَ حُسَيْنٍ الْعَادِلِ إِلَى التَّرْبَةِ الْمُسْتَعِ بِدَلِّ وَاحْضَرَهُ إِلَى الْعَادَةِ فَاقْبَلْتُهُ كَمَا فِي الشَّرْحِ فَانْقَضَ الْأَمَلُ
 بِأَمْرِ الْبَارِ فَأَمَّا إِذَا لَمْ يَكُنِ سُلْطَانَ حُسَيْنٍ مُسْتَجِدًّا فِي سَرَاتِهِ وَشَيْخَ پیر محمد وَحَاضِرًا عِنْدَهُ لَكَانَ عَابِلِنَا طَرَفًا
 فَتَقَالَ لَ الشَّيْخُ يَا عَابِلُ ائْتِنِي وَوَضِعَ الْخُرَابِ كِتَابِيَّةً عَنْ رُؤْيَا الْأَكْبَةِ الشَّرِيفَةِ رَأَاهَا اللهُ شَرَفًا وَقَالَ الشَّيْخُ قَتَلْتُمْ
 إِلَى الْأَكْبَةِ فَقَالَ لَهُ الْعَابِلُ لِأَدْرِي وَلَا أَرِيهَا فَأَخَذَ الشَّيْخُ الْعَابِلَ عَلَى خَيْلِهِ فَارَاهُ الْأَكْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَمَ فَاسْمَعَهُ
 مَرْضَاةً لِيَرَى مِنْ يَدِ شَيْخِهِ وَلَا أَسْتَفْلِتُ فِي جَلَالِ جَمَالِهِ لَا مَسْتَفْتُ نَصَائِفًا كَثِيرًا لِكِتَابِهِ أَحْمَجَّةً وَكِرَامَاتِهِ رُبُعًا

الشجرة الزبوكية، ١٢١٠ مش / ١٧٩٥
 ژ ده سنتقيسيا (تها مهلا عوزير شه مديني)

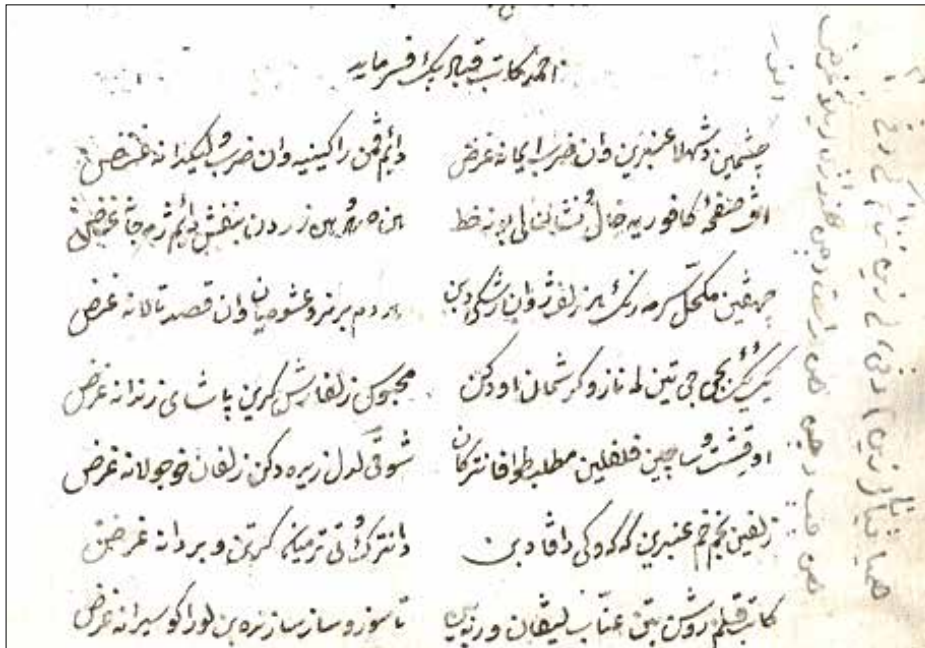
پاشكۆ (۵)

ژ وه قفین سولتان حسین وه لی بۆ په رتوو كخانه یا مه دره سه یا قوبه هان
موهرا سۆلتان حسین ژ ی ل سه ر دیاره

(ژ ئه رشیفی مامۆستا : عه بدوره قیب یوسف)

پاشکۆ (٦)

هه له به ستا ب زمانێ کوردی یا ئه حمه ده کاتبێ قوباد به گۆ کورێ سولتان حسین وه ل ده سننقیسا محه مه ده ته بیار پاشا ، ١١٣١ مش / ١٨١٦ ز ل ئامیدین

پاشکۆ (٧)

شوونه واری مه دره سه یا قوبه هان ژلایێ باکورێ قه (١١ / ١٠ / ٢٠٠١) (ژ ئه رشیفێ مامۆستا : عه بدوره قیب یوسف)

پاشكۆ (٨)

گومبه تا گورئ میرئ میرگه ها به هدینان سولتان حسین وهلی
(چار شه مبی : ١٤ / ٨ / ٢٠١٩) (وینه : فه کۆلهر)

المخلص

ظهرت العديد من الامارات الكوردية في التاريخ الحديث كانت بينها إمارة العمادية أو إمارة بهدينان التي دام حكمها نحو (٦) قرون. حكم تلك الامارة أمراء تركوا آثاراً مهمة في مجالات المعرفة والثقافة. و تمثل ذلك في بناء المدارس و انشاء المكتبات و ردها بالمخطوطات، كما اوقف الامراء الكثير من الاملاك عليها من اجل استمرار عملها الثقافي، و يعد الامير (السلطان حسين الوالي) احد ابرز الامراء الذين اهتموا بالثقافة و نشرها لا سيما في القرن السادس عشر الميلادي، اذ ازدهرت في ظل حكمه الذي دام (٤٠) سنة مدرسة قبهان . و يوضح ذلك من خلال أعماله و أفعاله في مجالات شتى، لذا أصبح هذا الامير رمزاً من الرموز المشرقة في بطن صفحات تاريخ الكرد الحديث، و له بصمات في الحياة السياسية، العسكرية، الفكرية، العمرانية، الاقتصادية، الاجتماعية و التعليمية في عصره، و هذا البحث دراسة في حياة هذا الامير و سيرته و دوره في رعاية العلماء و تطوير مدرسة قبهان التي ما زالت آثارها قائمة.

اعتمد البحث على مجموعة من المصادر و المراجع و البحوث الكوردية و العربية و العثمانية (التركية) و الوثائق العثمانية و المخطوطات التي خلفها العلماء الكورد.

و ان البحث يتألف من تمهيد عن إمارة بهدينان و محورين: في محور الاول: نبذة عن سيرة الامير (السلطان حسين الوالي) (١٥٣٣_ ١٥٧٣)، و محور الثاني: إهتماماته في مجال المراكز العلمية و الثقافية لاسيما مدرسة قبهان العريقة نموذجاً. الكلمات الدالة: إمارة بهدينان، الامير سلطان حسين الوالي، قبهان، وثائق و مخطوطات.

Abstract

Emirate of Bahdinan (Amedi) is one of the well-known Kurdish emirates, which ruled the Bahdinan region nearly 600 years, a number of scholars and wisdom emirs appeared in difference stages, they had played key role in scientific, and intellectual fields, they paid attention of building science centers such as religion schools, libraries, available and donating transcripts for teachers and their students. This study is taking movements of sciences and intellectuals into consideration. As Qubahan school under the reign of emir of Bahdinan sultan Hussein wali who ruled between 1573 _1533. This study is used first hand details, documents and manuscripts of that time. This article is being divided into two sections: first section shed lights on the biography of Sultan Hussein Wali from 1573 _1533 , its second section depicts, Sultan Hussein's attention for building the science centers.

Keywords: Bahdinan Emirate, Sultan Hussein Wali, Qubahan, documents and transcripts.